

Mirjana Kostić-Golubičić

**HOMONIMIA MIĘDZYJĘZYKOWA JAKO PROBLEM
GLOTTODYDAKTYCZNY W NAUCZANIU JĘZYKA POLSKIEGO
NA UNIWERSYTECIE W BELGRADZIE**

Czteroletnie studia polonistyczne (język, literatura i kultura polska) stanowią szczególną i samodzielną grupę na Katedrze Slawistyki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Belgradzie.

Kiedy jest mowa o nauczaniu języka polskiego, nie możemy pominąć dwu znaczących faktów: 1) po czterech latach studiów (przy czym studenci zaczynają naukę od początków, „od zera”) studenci powinni opanować język polski w tej mierze, w jakiej studenci uczący się języków światowych (8 lat nauki lub więcej) i 2) liczba miejsc przydzielonych przez Ministerstwo Oświaty (10–15) warunkuje liczbę nauczycieli akademickich, a to ma bezpośredni związek z planami dydaktycznymi i programem.

Nauczanie języka polskiego na Wydziale Filologicznym daje wykształcenie o profilu filologicznym, w związku z tym narzuca to szukanie określonych celów i zadań oraz adekwatnych form i metod realizowania. Efekt końcowy, jakim jest uzyskanie dyplomowego polonisty (o wykształceniu filologicznym), zakłada istnienie pewnych programów o określonym profilu, warunków wstępnych dla prawidłowego procesu kształcenia i wychowania.

Przy programowaniu nauczania trzeba mieć na uwadze to, że proces nauczania musi bazować na umysłowej, pamięciowej pracy studenta (tzn. rozumienie – zapamiętanie), co przez zastosowanie tzw. świadomie analitycznego podejścia w nauczaniu doświadcza się i na makroorganizacji nauczania (ogół studiowanych przedmiotów) i na mikroplanie (pojedynczo w każdej dyscyplinie). Nauczanie języka obcego w szkole wyższej (profil filologiczny) musi odbywać się w zgodzie z teoretycznymi i praktycznymi aspektami, a to znaczy – w zgodzie z metodyką nauki o języku i metodyką praktycznego

nauczania języka obcego. Na wszystkich poziomach nauczania: ortografii, gramatyki czy przy opanowaniu słownictwa trzeba kierować się tymi samymi zasadami programowania nauczania.

Za punkt wyjścia weźmiemy rozumienie nauczania jako zbioru podstawowych komponentów procesu nauczania, które określają i warunkują selekcję materiału nauczanego, sposób jego prezentowania, treść, metodę i środki nauczania¹.

Na polonistyce belgradzkiej (językoznawstwo) pracuje dwu wykładowców, asystent i lektor, nie są więc oni w stanie zaspokoić wymagań studentów. Nauczyciele są więc zmuszeni odsyłać studentów do pracy samodzielnej, wskazując im jak pracować, aby przy minimalnym czasie uzyskać maksymalne rezultaty: tu należy automatyzacja częściowych umiejętności, praca ze słownikiem, językowa intuicja itp. Rezultatem takiej interakcji nauczyciela i studenta w procesie nauczania, będzie szukanie przez studentów nieformalnych dróg doskonalenia języka (kontakty z nosicielami języka, śledzenie aktualnych wydarzeń kulturowych, samodzielne tłumaczenie i inne formy).

Kiedy mówimy o nauczaniu języka polskiego jako obcego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Belgradzie, nie możemy zapominać o takich czynnikach jak 1) język polski nie jest przedmiotem wykładowym i 2) wpływ języka ojczystego (serbskiego) w procesie nauczania.

Język polski na belgradzkim uniwersytecie uczony jest jako język zawodu, nie w celu późniejszego zastosowania w procesie nauczania. Jest to także istotne przy programowaniu nauczania, bo chociaż studenci polonistyki w czasie studiów przygotowują się do późniejszej pracy translatorskiej, nie można wykluczyć faktu, że może któryś z nich będzie uczył prywatnie języka polskiego. W tym kontekście trzeba przyjrzeć się międzyjęzykowym homonimom, tzn. nie tylko jako translatorskiemu problemowi (fałszywi przyjaciele tłumacza), ale spojrzeć na nie szerzej jako na teoretyczno-praktyczny problem.

W procesie nauczania języka polskiego kluczową rolę odgrywa wpływ języka ojczystego (tj. serbskiego). Polski i serbski to genetycznie pokrewne języki, ale w następstwie wzajemnego oddalania się od języka prasłowiańskiego, w historycznym rozwoju wykazują teraz znaczące, typologiczne różnice na fonologicznym, gramatycznym, leksykalnym, stylistycznym i kulturowym planie. W czasie przyswajania języka polskiego u naszych studentów dochodzi do facylitacji – tzn. pozytywnego transferu znajomości i umiejętności z ojczystego języka, co znacznie ułatwia proces uczenia języka polskiego szczególnie w początkowej fazie i przy opanowaniu prostych form (dzięki możliwości intuicji, opartej na międzynarodowych analogiach). Tymczasem,

¹ А. Н. Щукин (ред.), *Методика преподавания русского языка как иностранного*, Москва 1990, с. 17.

w trakcie kolejnych etapów uczenia języka polskiego dochodzi do silnego negatywnego transferu (interferencji), co doprowadza najpierw do stagnacji, także i do zaległości, a czasem do bardzo poważnych błędów językowych (w mówieniu lub pisaniu) w okresie kiedy uaktywniają się sytuacje mówienia (akty mowy). Mając stale na względzie konieczność symbiozy teoretycznego i praktycznego aspektu w nauczaniu języka obcego, musimy podkreślić, że teoretyczne poznawanie tożsamości, podobieństw i różnic między polskim i serbskim systemem, to jeden z obligatoryjnych składników nauczania. Teoretyczne konfrontowanie ma na celu systematyczny opis podobieństw i różnic między dwoma językami, szukanie przyczyn, odkrywanie charakterystycznych, historycznych prawideł i współczesnych tendencji w rozwoju obu języków oraz badanie kontaktów i wzajemnych wpływów. Praktyczną część porównywania dwu systemów wykonuje się w celu przezwyciężenia problemów w przyswajaniu języka polskiego, które są rezultatem interferencji, praktycznego zastosowania kontrastowania jako metodycznego ogniwa w nauczaniu języka polskiego i określenia metodycznej ważności podobieństw i różnic między porównywanymi językami (w celu wydzielenia metodycznie relewantnych zjawisk, które stymulują pozytywny transfer lub interferencję). Opracowanie typologicznych i częściowych identyczności, podobieństw i różnic między polskim i serbskim według naszych aktualnych programów nauczania² nie jest wydzielone jak osobny przedmiot studiów filologicznych, ale dokonuje się konsekwentnie i systematycznie przez wbudowywanie porównawczego aspektu w materiał teoretyczny (jako język polski dla I i II roku – wykłady i ćwiczenia).

Zanim przejdziemy do średniego poziomu uczenia języka polskiego jako obcego, konieczne jest wyjaśnienie metodycznego terminu „etapy w nauczaniu”. Biorąc pod uwagę fakt, że język polski w Serbii nigdy nie był przedmiotem wykładowym, musimy stwierdzić, że u nas jest bardzo mało prac, które poświęcone byłyby dydaktyce, a o homonimii międzyjęzykowej jako o glottodydaktycznym problemie w serbskiej polonistyce do dnia dzisiejszego jeszcze nie pisano³. W rosyjskiej metodycznej literaturze znajdujemy terminy: „начальный”, „базовый”, „средний”, „продвинутый”, „повышенный”, „высший” itp. (odpowiedniki w języku serbskim: почетна,

² W programach nauczania ustanowione są przedmioty, które studiuje się na konkretnym poziomie nauczania, ich kolejność według lat studiów, wzajemna korelacja i wymiar czasowy. Program nauczania to dokument, który przedstawia konkretyzację planu nauczania. (Definicje zaczerpnięte są z pracy: К. Кончаревич, *Настава страног језика на филолошким студијама; теорија и пракса*, Београд 1996).

³ Pierwszą obszerniejszą pracą z metodyki nauczania języków obcych w szkole wyższej w naszym środowisku jest monografia Ksenii Konczarewicz, *Nauczanie języka obcego na studiach filologicznych...* z której zaczerpnęliśmy istotne definicje do ogólnej, teoretycznej części naszej pracy.

основна, средња, продужна, виша, највиша етапа или ниво) со бы одговориало полскиему: почеткову, основову, средни, продуженоу, виши, највиши етап албо позиом итп. Уважаму, же наuczanie języка polskiego на белградској полонистици можна поделити на: фазу почеткову, средњу, вишу и највишу.

Według programów nauczania przewidziano, że nauczanie języka polskiego на белградском Выхдіале Филологичном в ciągu 4 lat toczy się в наступуюcy sposób: на первом року студиов – wykłady i ćwiczenia z fonetyki i fonologii, на втором року з морфології, на третьим з основ складни і wykłady з истории культуры польской і чварты рок obejmuje ćwiczenia з tłumaczenia в дву kierunkach – tu są włączone i pozostałe językoznawcze dyscypliny jak np: fleksja, słowotwórstwo, podstawy leksykologii, stylistyka. Na wszystkich latach studiów, to znaczy на wszystkich poziomach nauczania, teorii towarzyszy obowiązkowe praktyczne nauczanie в postaci ćwiczeń lektorskich. Język polski ma status podstawowej dyscypliny, odnośnie do głównego przedmiotu studiów (równorzędnie з literaturą polską), i в процесі наuczania на wszystkich latach studiów stanowi przedmiot naukowego badania i środek komunikacji, за pomocą którego zdobywa się zawodową umiejętność. Nauczanie każdego języка obcego (в tym polskiego) opiera się treściowo i koncepcyjnie на psychologicznych i dydaktyczno-metodycznych czynnikach. За помysłнось в наuczaniu języка на среднем poziomie uczenia (tu umieścilibyśmy leksykologię i problem homonimii językowej i międzyjęzykowej) odpowiadają в dużым stopniu indywidualne cechy: zdolności студента, а szczególnie rozwój tzw. W-czynnika (łatwe odszukiwanie słów, bogactwo słownictwa, biegle wyrażanie się), V-czynnika (zdolność rozumienia słów wypowiedzianych в treści), M-czynnika (zdolność zapamiętywania i reprodukcji treści, które pamięta się mechanicznie) i R-czynnika (zdolność rezonowania i szukanie ogólnych zasad, i wyciąganie wniosków з podanych informacji). В związku з tym, przyswajając homonimy międzyjęzykowe (leksykalno-semantyczne kategorie) można dostrzec różne kognitywne style в podejściu do materiału językowego: intuicyjno-zmysłowy i racjonalno-logiczny. Aby osiągnąć sukces в opanowaniu materiału, konieczna jest kombinacja obu kognitywnych podejść.

O nauczaniu języка polskiego на uniwersytecie в Belgradzie można mówić в wielu aspektach. Wybraliśmy tylko jeden, który może odnosić się do среднего poziomu nauczania języка polskiego jako obcego. Praca та stanowi próbę opisu jednego aspektu praktycznego nauczania języка obcego (в tym wypadku polskiego) студентов филології, których językiem ojczystым jest języк serbski.

Dział językoznawstwa, przyjęty под назwą homonimii międzyjęzykowej, jest rezultatem językowej interferencji i stanowi jeden з najoczywistszych i najważniejszych problemów в konfrontacji języков pokrewnych. Sądzę,

że problem międzyjęzykowej homonimii, który powoduje najczęstsze i najbardziej typowe błędy we wzajemnej komunikacji naszych dwu języków, zasługuje na uwagę. Zresztą, profesor Košutić, który rozpoczął systematyczne nauczanie języka polskiego na uniwersytecie w Belgradzie jeszcze na początku tego wieku, w roku 1901, w swoich *Wypisach z polskiego języka literackiego* wyodrębnił z tekstów literackich całą grupę (355) „słów, jednakowych albo podobnych w języku polskim i serbskim, ale różnego znaczenia”⁴. Wydzielanie takich słów, później nazwanych homonimiami międzyjęzykowymi przez profesora Radovana Košuticia, świadczy o bardzo ważnej roli, którą odgrywa ta kategoria leksykalno-semantyczna w językach spokrewnionych.

Homonimia międzyjęzykowa zajmuje znaczące miejsce w konfrontatywno-typologicznym podejściu, przy analizie języka polskiego z perspektywy języka ojczystego (serbskiego), w celu ustanowienia genetycznych i typologicznych identyczności, podobieństw i różnic między nimi. Badanie homonimii międzyjęzykowej narzuca się, chociażby przez to, że dla studentów polonistyki ich językiem ojczystym jest także język słowiański, tak więc, aby osiągnąć koordynacyjny bilingwizm, konieczne jest podkreślanie podobieństw i różnic w gramatycznych strukturach obu języków, tak aby uniemożliwić interferencję (negatywny transfer), a wykorzystać możliwości pozytywnego przeniesienia.

Porównywanie dwu językowych systemów narzuca się już na pierwszych zajęciach, pierwszego roku studiów w ramach przedmiotu język polski I. Nadmieniamy, że porównywanie systemów odbija się na selekcji i prezentacji uczonych treści i wyborze metod uczenia. Już na pierwszych zajęciach nauczania języka polskiego studenci zapoznają się z pojęciem homonimii międzyjęzykowej i już wtedy wskazuje się im na dwa rodzaje formalnej identyczności i podobieństw: wydziela się homofony i homografy. W początkowym etapie poznawania języka, konieczne jest prawidłowe ustawienie bazy artykulacyjnej. Jeżeli adekwatnej i prawidłowej wymowie nie poświęcamy w początkowej fazie uczenia wystarczającej uwagi, to późniejsza korekcja wymowy wymagać będzie długotrwałej i systematycznej pracy. Druga sprawa, o której musimy pamiętać, to konieczność systematycznej organizacji nauczania, konieczność wzajemnego powiązania elementów językowego systemu na wszystkich hierarchicznych poziomach.

Tak więc homonimia na pierwszym roku nauczania występować będzie w tym zakresie, w jakim przejawia się w sztucznie wybranych przykładach, które ilustrują fonetyczno-fonologiczną charakterystykę języka polskiego porównywaną z serbskim. Na pierwszym roku studiów należy zwracać uwagę na homonimy międzyjęzykowe związane z:

⁴ Р. Кошутић, *Примери књижевнога језика нолског*, Београд 1901.

1) oznaczaniem spółgłosek palatalnych np. pol. *bić-być*, serbskie *бити¹*, *бијем и бити²*, *будем* i pochodzący od nich rzeczownik pol. *bicie, bycie* serb. *биће¹* (w języku polskim oznacza uderzenie – przykład pierwszy, sposób zachowania się, postępowania, obcowania z ludźmi – przykład drugi; w języku serbskim słowo *биће¹* oznacza istotę);

2) występowaniem kontynuantów prasłowiańskich nosówek np. pol. *błąd* w znaczeniu *pomyłka*, serb. *блуд* – *nierząd; rozpusta, rozwiązłość*;

3) alternacjami morfologicznymi samogłoski „ó” np. pol. *bór* w znaczeniu *las*, serb. *бôp¹* w znaczeniu *sosna*, *бôp⁴* w znaczeniu *bor*;

4) różnicą między polską i serbską ortografią (etymologiczno-morfologiczna w stosunku do fonetycznej) np. pol. *brzeg* serb. *брѣг*, ale znaczenie zupełnie inne – *wzgórze* albo *pagórek*;

5) upodobnieniem pod kątem dźwięczności np. pol. *brzydko* a serb. *брѣтко* (znaczy *ostro*) itp.⁵

Po zakończeniu tzw. „etapu adaptacji” w przyswajaniu języka polskiego program nauczania dla drugiego roku przewiduje wykłady i ćwiczenia z morfologii. Miejsce i rola homonimii na tym etapie przejawiać się będzie w prezentowaniu morfologicznych struktur podobnych do tych, które występują na I roku, przy prezentowaniu fonetycznego i ortograficznego materiału. Ważnym elementem jest dobrze wybrany i racjonalnie podzielony materiał. Przykłady: czasowniki pol. *brać* – *biorę*, serb. *брѣти-бѣрем* w znaczeniu *zbierać, zrywać*; rzeczowniki-czasowniki pol. *obraz, obrazować, obrazowanie*, serb. *ôбраз* w znaczeniu *policzek, przenośnie honor, ôбразовати* w znaczeniu *utworzyć, stworzyć, kształcić [się]*, *ôбразованье* w znaczeniu *wykształcenie*; pol. *obradować* serb. *ôбрадовати* w znaczeniu *ucieszyć [się]* itp.

Nauczanie ukierunkowane na koordynatywny bilingwizm powinno na średnim etapie uczenia obejmować wykłady i ćwiczenia z leksykologii. Wiadomo, że opanowanie słownictwa jest jednym z najbardziej znaczących i najbardziej złożonych obszarów nauczania języków obcych. Jeżeli traktujemy język jako środek społecznej interakcji, a za podstawową uznajemy funkcję komunikatywną, to poznawanie leksyki wydaje się podstawowym elementem w osiągnięciu skutecznej komunikacji. Nauczanie leksyki na studiach filologicznych nie powinno ograniczać się tylko do ilościowego opanowania zasobu słów. I na tym etapie propaguje się systematyczne podejście do leksykalnego materiału, to znaczy opanowanie leksykalnego minimum nie powinno ograniczać się do zwykłego zapamiętywania różnych typów systematycznych więzi między nimi ale winno formować wyobrażenie o obiektywnie istniejących leksykalnych mikrosystemach.

⁵ Przykłady podajemy z następujących słowników: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1978–1981; *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад 1967–1973.

Na średnim poziomie nauczania języka polskiego należy także zwrócić uwagę na homonimy leksykalne występujące w różnych częściach mowy – w rzeczownikach, przymiotnikach, czasownikach, przysłówkach, ale również i tzw. semi-leksemach, jakie są np. wykrzykniki (pol. *cha* i serb. *xâ* i *xã* – oznacza wołanie, zachwyt, groźbę, niespodziankę, wątpienie itp.). Na III roku powinno przeprowadzić się systematyczny przegląd homonimów na poziomie leksyki i leksykologii. Podawać należy takie przykłady jak pol. *Burek* (nomen proprium) serb. буреk (apelativum) w znaczeniu przekładaniec z serem lub z mielonym mięsem, jak również przykłady terminów-nie-terminów (np. pol. *czasownik* serb. часовник w znaczeniu zegar itp.). Na IV roku na tekstach literackich pokazuje się różne typy homonimów. Podajemy tu tylko jeden przykład z Andricia (*Przydrożne znaki*):

Старији људи имају чудну навику и неискоренљиву потребу да свуда и сваки час поминьу своје или туђе године, да стално супротстављају старост младости и да проклињу ону прву а уздишу за овом другом. (Przekład polski: Starsi ludzie mają dziwne przyzwyczajenie i nie dającą się wykorzenić potrzebę, żeby wszędzie i o każdej porze mówić o swoich lub cudzych latach, żeby ciągle przeciwstawiać starość młodości i przeklinać tę pierwszą, a wzdychać za drugą)⁶.

Na zakończenie chciałabym podsunąć następujące wnioski:

- 1) na III roku studiów polonistycznych powinno się wprowadzić leksykologię jako obowiązkowy przedmiot studiów;
- 2) w ramach przedmiotu leksykologia kilka ćwiczeń poświęcić na wprowadzenie wiedzy o homonimach międzyjęzykowych;
- 3) na wyższym poziomie nauczania przy tłumaczeniu w dwu kierunkach wprowadzić jako obowiązkowe zaakcentowanie, że homonimy międzyjęzykowe są ważnym problemem translatorskim.

Ta próba systematycznej analizy jednego segmentu teoretycznego i praktycznego nauczania na średnim poziomie języka polskiego ma na celu wywołanie dyskusji, która przyczyniłaby się do polepszenia i poprawy istniejących planów dydaktycznych i programów, a także do ogólnego rozwoju procesu dydaktycznego. W latach, w których belgradzka polonistyka wkroczyła w drugi wiek swojego istnienia, taka konferencja jak ta, stanowi wyjątkową okazję, aby wraz z kolegami z różnych stron świata rozpatrzyć aktualne programy, plany i poruszyć ważne zagadnienia, które wpłyną na rozwój i doskonalenie nauczania języka polskiego w naszym środowisku.

⁶ И. Андрић, *Знакови поред пута*, Београд 1976; I. Andrić, *Przydrożne znaki*, Warszawa 1986, s. 63–64.